

Göçebe mevsimlik tarım işçisi ergenlerde yaşam kalitesi düzeyi ve sorun davranışları

Suzan Havlioglu^a, İbrahim Koruk^b

Özet

Amaç: Bu araştırmada göçebe mevsimlik tarım işçisi ergenlerde sağlıkla ilişkili yaşam kalitesi düzeyini belirlemek, sağlıkla ilişkili yaşam kalitesi düzeyinin sorun davranışları ve sosyo-ekonomik değişkenlerle ilişkisini ortaya koymak amaçlanmıştır. **Yöntem:** Araştırma kesitsel tipte bir araştırmadır. Araştırmanın evrenini, Şanlıurfa kent merkezindeki üç sağlık ocağı bölgesindeki tarım alanlarında çalışan 13-16 yaş arası göçebe mevsimlik tarım işçisi ergenler oluşturmaktadır. Eylül-Ekim 2010 tarihleri arasında 203 ergene ulaşılması planlanmış ve tümüne ulaşılmıştır. Araştırmada sağlıkla ilişkili yaşam kalitesini ölçmek amacıyla "Kiddo Kindl Ölçeği", gençlerin sorun davranışlarını değerlendirmek için "Gençler İçin Kendini Değerlendirme Ölçeği" ve üç adet kadercilik sorusu ile sosyo-demografik değişkenleri belirlemek amacıyla yapılandırılmış anket kullanılmıştır. Verilerin değerlendirilmesi, t testi, tek yönlü varyans analizi ve çoklu lineer regresyon analizi ile yapılmıştır. **Bulgular:** Araştırma grubunun yaşı 14.4±1.1 yıl olup, %60.1'i kadındı ve %58.1'i okula devam etmemekteydi. Göçebe mevsimlik tarım işçisi ergenlerde sağlıkla ilişkili yaşam kalitesi düzeyi düşüktür. Bedensel iyilik, duygusal iyilik, öz saygı, aile, arkadaş, okul ve toplam yaşam kalitesi puanları sırası ile 52.8±25.3, 63.7±22.6, 52.8±25.5, 66.0±17.6, 69.6±14.7, 53.7±16.8 ve 60.3±13.2 olarak saptanmıştır (toplam puan 100). Erkekler kadınlardan daha yüksek yaşam kalitesi puanına sahiptir (t=-4.18, p<0.001). Sorun davranışları toplam puanı 41.5±16.4 bulunmuştur. **Sonuç:** Kadın olmak ve sorun davranışları göçebe mevsimlik tarım işçisi ergenlerin yaşam kalitesi ile negatif yönde ilişkilidir.

Anahtar Kelimeler: Göçebe mevsimlik tarım işçisi, ergen, sağlıkla ilişkili yaşam kalitesi, sorun davranışları

The quality of life and problematic behaviors among adolescent migrant seasonal farm workers

Abstract

Objective: In this research, we aimed to define the quality of life (QOL) in relation to health in adolescent migrant seasonal farm workers and to investigate the relationship between the quality of life, problematic behaviors and socio-economic variables. **Method:** The research population of this cross-sectional study was adolescent migrant seasonal farm worker, between 13-16 years of age working in agricultural areas covered by three Health Centers in city center of Sanliurfa. A total of 203 adolescents were reached –in the field and interviewed between September and October 2010. A Kiddo-Kindl instrument was used to measure the QOL of adolescents; A Youth Self Report Form (11-18) was used for evaluating problematic behaviors and a short questionnaire to define socio-demographic variables was used.

---

^a Yüksek Lisans, Hemşire, Şanlıurfa Halk Sağlığı Müdürlüğü, Çocuk, Ergen; Kadın ve Üreme Sağlığı Hizmetleri Şubesi, Şanlıurfa

^b Doç. Dr., Harran Üniversitesi Tıp Fakültesi, Halk Sağlığı Anabilim Dalı, Şanlıurfa

Sorumlu Yazar: İbrahim Koruk, Harran Üniversitesi Tıp Fakültesi, Halk Sağlığı Anabilim Dalı, Yenisehir Yerleşkesi, 63300 Şanlıurfa. Tel: 0 414 3183120 E posta: ibrahimkoruk@yahoo.com

Geliş tarihi: 05.12.2012, Kabul tarihi:25.03.2013

The Mann Whitney u test, t-test, one way variance analysis and multiple regression tests were used for the statistical analysis. **Results:** The average age of research group was 14.4±1.1 years and 60.1% were girls and 58.1% of the adolescents were not attending school. The health-related quality of life was lower in migrant seasonal farm worker adolescents. Physical functions, emotional well-being, self-esteem, family, friend, school and total life quality scores were 52.8±25.3, 63.7±22.6, 52.8±25.5, 66.0±17.6, 69.6±14.7, 53.7±16.8 and 60.3±13.2 respectively (the maximum score is 100). Males had higher QOL score than females (t=-4.18, p<0.001). The total score for problematic behavior was 41.5±16.4. **Conclusion:** Being a female and having a problematic behavior were negatively associated with the quality of life of migrant seasonal farm worker adolescents.

Key Words: Migrant seasonal farm worker, adolescent, health related quality of life, problematic behaviors.

Giriş

Dünya nüfusunun yaklaşık beşte birini ergenler oluşturur¹. Türkiye’de de 10-19 yaş grubu %17.3 ile nüfus içinde önemli bir paya sahiptir². Ergenlik dönemi, fiziksel, ruhsal, hormonal ve sosyal yönden hızlı büyüme, gelişme ve olgunlaşma süreçleriyle çocukluktan yetişkinliğe geçiş dönemidir. Dünya Sağlık Örgütü’ nün (DSÖ), 10-19 yaşlar arasını ergenlik, 15-24 yaşlar arasını gençlik olarak tanımladığı bu geçiş sürecinde pek çok olumsuz yaşanabilmektedir. Ergenler, bu büyüme ve gelişme döneminin karmaşık değişimleri de beraberinde getirmesi nedeniyle uyum sağlayamamakta, hatta karşılaştığı bazı psikososyal sorunlarla başa çıkamamaktadır^{3,4}. Ergenlerin sıklıkla, korunmasız ve erken yaşta başlayan cinsel ilişki, alkol ve sigara kullanımı, saldırgan davranışlar, zarar verici kaba güç uygulama, silah ya da yaralayıcı alet taşıma, tehlikeli araba kullanma ve abartılı kilo verme gibi davranışlarda bulunmaları önemli sağlık sorunlarına yol açmaktadır⁵.

Ergenlik dönemi sorunlarının yanı sıra pek çok ergen aynı zamanda herhangi bir işte de çalışarak çalışma hayatının zorluklarını da taşımak zorunda bırakılmaktadır. Özellikle tarım sektörü tüm dünyada çocuk ve ergen işçilerin en fazla olduğu sektör durumundadır. Tüm dünyada çocuk işçilerin yüzde %70’inin bu alanda çalıştığı tahmin edilirken, Türkiye’de de çalışan çocukların %57.6’sı tarım sektöründe çalıştırılmaktadır^{6,7}. Göçebe mevsimlik tarım işçiliğinin en fazla olduğu

illerden biri Şanlıurfa’dır. Şanlıurfa il merkezinde 5-15 yaş grubu göçebe mevsimlik tarım işçisi (GMTİ) çocuk sayısının yaklaşık 17 bin olduğu tahmin edilmektedir⁸.

Yaşam koşullarının uygunsuzluğu (sağlıksız barınaklar, temiz içme-kullanma suyunun olmayışı, yaşam alanında biriken atıklar, sağlıksız tuvalet, gıda yetersizliği), işin niteliğine bağlı olarak maruz kaldıkları ortam faktörleri (tarım ilacı, tozlar, güneş, gürültü, ısı etkisi), kaza ve yaralanmaların (böcek sokması, güneş çarpması, makine ve alet kazaları) sıklığı ve temel insan hakkı olan hizmetlere (sağlık, eğitim ve sosyal hizmetler) ulaşamama nedeniyle göçebe mevsimlik tarım işçileri incinebilir bir gruptur. Bu çocuklar, yoksulluğun yanı sıra, temel eğitim ve yaşam boyu öğrenme olanaklarından yoksun kalmalarından dolayı sosyal dışlanmanın da bütün boyutlarını yaşamaktadır^{9,10}.

Günümüzde sağlığın ölçümünde kullanılan geleneksel göstergelerin (hastalık/ölüm oran ve hızları, beklenen yaşam süresi vb.) bireylerin sağlıklılık düzeyini tanımlamadaki kısıtlılığı nedeniyle yaşam kalitesi tamamlayıcı ölçüt olarak kullanılabilir.

Sağlıkla ilişkili yaşam kalitesi, belirli yaşam koşullarında bireysel tatmini etkileyen rahatsızlıkların bedensel, ruhsal ve sosyal etkilerine günlük yaşamda verilen bireysel yanıt olarak ifade edilmektedir^{11,12}. Bu nedenle ergen tarım işçilerinde sağlık düzeyini belirlemek için sağlıkla ilişkili

yaşam kalitesi ölçümü de kullanılacak yöntemlerdendir.

Bu araştırma da GMTİ ergenlerde sağlıkla ilişkili yaşam kalitesi düzeyini belirlemek, sağlıkla ilişkili yaşam kalitesi düzeyinin sorun davranışlar ve sosyo-ekonomik değişkenlerle ilişkisini ortaya koymak amaçlanmıştır.

Yöntem

Araştırma kesitsel tiptedir. Saha çalışması Eylül 2010 ve Ekim 2010 tarihleri arasında yürütülmüştür. Şanlıurfa kent merkezindeki Kısa, Konuklu ve Uğurlu Sağlık Ocağı bölgelerindeki tarım alanlarında çalışan ergenler arasında yürütülmüştür. Belirtilen tarım bölgesi kent merkezine yaklaşık 20 km uzaklıktadır. Araştırmanın yürütüldüğü bölge genellikle pamuk ekiminden dolayı mevsim itibari ile hem Şanlıurfa içinde göçenler hem de şehirlerarası göçenler için son çalışma noktasıdır.

Kiddo-Kindl Yaş Yaşam Kalitesi Ölçeği 13-16 yaş ile sınırlı olduğundan tarım alanlarında çalışan 13-16 yaş grubu GMTİ ergenler araştırmaya alınmıştır. Tarım alanlarında çalışma yaşamı çok hareketli olduğundan ve çalışanlar kayıt altında olmadığı için bir evren belirlemek mümkün olmamıştır. Bilinmeyen evrende yaşam kalitesi ortalaması 90.5 ± 12.2 alınarak örnek büyüklüğü 203 olarak hesaplanmıştır.¹³

Söz konusu bölgedeki tarım alanlarına düzenli olarak geziler düzenlenmiş karşılaşılan her tarım işçisi aile ile görüşülmüş ve her aileden araştırmaya katılmayı kabul eden 13-16 yaş grubu ergenlerden birisi araştırmaya alınmıştır. Ailede birden fazla ergen olması durumunda araştırmaya katılacak kişi Kish Metodu ile seçilmiştir. Bu metod rasgele seçim yöntemine dayanmaktadır. 8 adet Kish tablosu sırası ile seçilen ailelere uygulanmaktadır. Tablolarda, kriterlere uygun kişi sayısı ve yanında da kaçınıcı kişinin seçileceğini belirten iki sütun bulunmaktadır. Kişilerin sıralanması yaşı büyükten küçüğe doğru olmaktadır.¹⁴

Seçilen kişiyle yüz yüze görüşülmüştür. Her görüşmeciye ortalama 30-45 dakika arasında zaman ayrılmıştır. Aileleri, çocukları yaptıkları işe ara verecekleri için çok gönüllü olmasalar da, katılmayı reddeden hiç kimse olmamıştır.

Araştırma verisi, çalışma ekibi tarafından hazırlanan sosyo-demografik değişkenleri sorgulayan ve üç adet kadercilik sorusunu içeren yapılandırılmış anket, yaşam kalitesini ölçmek amacıyla "13-16 Yaş Ergenler İçin KiddoKindl Yaşam Kalitesi Ölçeği", gençlerin sorun davranışlarını değerlendirmek için "11-18 Yaş Gençler İçin Kendini Değerlendirme Ölçeği" kullanılmıştır.

Kadercilik soruları, "Her şey varacağı yere varır, ben bir şey yapamam, elimden bir şey gelmez", "Olanlar karşısında kaderim buymuş diye düşünürüm", "Mücadeleyi sonuna kadar sürdürürüm" şeklinde hayır, bazen, evet şeklinde üçlü Likert tipindedir.¹⁵

Kiddo-kindl 13-16 yaş yaşam kalitesi ölçeği: Kiddo-KINDL anketi 24 madde ve 6 boyuttan oluşmaktadır. Ölçeğin bedensel iyilik, duygusal iyilik, öz saygı, aile, arkadaş ve okul olmak üzere altı boyutu vardır. Her bir boyut 4 maddeden oluşmaktadır Kiddo-Kindl maddeleri 1'den 5'e doğru sıralanmış Likert tipi ölçüm ile ölçeklendirilmiştir. Her bir boyut 100 puan üzerinden hesaplanmıştır. Yüksek puan almak olumlu yöndedir. Boyutlara ait puanlar bağımsız olarak hesaplanırken ayrıca bu altı boyutun bileşiminden oluşan toplam sağlıkla ilgili yaşam kalitesi puanı elde edilmektedir. KINDL hem klinik hem de klinik dışı alanda gerek sağlıklı çocuklarda gerekse süregelen hastalığı olan çocuklarda kullanılabilir.¹⁶

11-18 yaş gençler için kendini değerlendirme ölçeği: Kendi sorunları ve yetenekleri hakkında bağımsız olarak bilgi verebilecek yaştaki çocuklar için geliştirilmiştir. Ölçek, 11-18 yaşları arasındaki gençlerin sorun davranışlarını kendi verdikleri bilgiler doğrultusunda standart biçimde değerlendirmektedir. Türkiye'de geçerlilik ve güvenilirlik çalışması yapılmıştır.¹⁷

Ölçek, 17 yeterlik, 112 problem maddesi olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. Sorun davranışlar son altı ayda görülme sıklık derecesine göre 0, 1, 2 olarak derecelendirilir ve çeşitli alt ölçekler içinde gruplandırılır. Ölçekten içe yönelim ve dışa yönelim gibi iki ayrı davranış belirti puanı elde edilmektedir. İçe yönelim grubunu; sosyal içe dönüklük, somatik yakınmalar, anksiyete- depresyon; dışa yönelim grubunu ise, suça yönelik davranışlar ve saldırgan davranışlar alt testlerinin toplamı oluşturmaktadır. Ayrıca her iki gruba girmeyen sosyal sorunlar, düşünce sorunları ve dikkat sorunları ölçekte yer almaktadır. Bu alt testlerin toplamından toplam problem puanı elde edilmektedir. Yüksek puanlar sorun davranışlardaki artışa işaret etmektedir.¹⁷

Araştırmanın değişkenleri

Yaşam kalitesi düzeyi araştırmanın bağımlı değişkenidir. Bağımsız değişkenler ise yaş, cinsiyet, kardeş sayısı, evde yaşayan kişi sayısı, kaç yıl okula gittiği, okula devam etme durumu, çalışma amaçlı göç durumu, tarla dışında başka bir işte çalışma durumu, tarlada kalma süresi, ailenin yıllık kazancı, asgari ücret açısından aylık kazançları, ergenin başka işte çalışma durumu, annenin öğrenim durumu, babanın öğrenim durumu, evde konuşulan dil, tarlada çalışırken konaklama biçimi, sorun davranışları puanı ile "Her şey varacağı yere varır, ben bir şey yapamam, elimden bir şey gelmez", "Olanlar karşısında kaderim buymuş diye düşünürüm", "Mücadeleyi sonuna kadar sürdürürüm" kadercilik sorularıdır.

İstatistiksel analiz

Tanımlayıcı istatistiklerle birlikte tek değişkenli analizlerde t testi, tek yönlü varyans analizi, pearson korelasyon analizi kullanılmıştır. Toplam yaşam kalitesi puanını etkileyen değişkenleri birlikte değerlendirmek için, tek değişkenli analizlerde istatistiksel olarak anlamlı farklılık yaratan değişkenlerle çoklu regresyon analizi yapılmıştır. Bu araştırmanın tüm istatistiksel analizleri "Statistical Package for SocialSciences"

(SPSS 11.5) paket programı kullanılarak gerçekleştirilmiştir.

Bulgular

Çalışmaya katılan ergenlerin %60.1'i kadın, %39.9'u erkek, yaş ortalaması 14.4±1.1'dir. Ergenin ailede birlikte yaşadığı kişi sayısı ortalama 9.0±2.4 (min:4, mak:18) ve kardeş sayısı 8.0±2.4 (min:3, mak:16)'dir. Ergenin okula gitme yılı ortalama 4.0±3.0 (min:0, mak:10) yıldır. Ergenlerin %58.1'i okula devam etmemekte ve bu oran kadınlarda %75.4 erkeklerde ise %32.1'dir. Ergenlerin annelerinin %96.0'ı okuma yazma bilmemektedir ve %1.0'ı ilkokula gitmiştir. Ergenlerin babalarının %42.4'ü ilkokul ve üzeri okula gitmiştir. Ergenlerin %44.8'i çalışma amaçlı Şanlıurfa dışındaki tarım alanlarına göç etmekte ve tarlada kalma süreleri ortalama 3.0±2.0 (min:1, mak:8) aydır. Ergenlerin %38.4'ü tarla çevrelerine kurulmuş çadırlarda yaşamaktadırlar. Ailelerin %87.7'si asgari ücretin altında kazanmaktadır. Ergenlerin evlerinde %72.9 Arapça ve %27.1 Kürtçe konuşulmaktadır (Tablo 1).

Araştırmaya katılan ergenlerin yaşam kalitesi ölçeğinden elde edilen bedensel iyilik, duygusal iyilik, öz saygı, aile, arkadaş, okul ve toplam yaşam kalitesi puan ortalamaları Tablo 2'de sunulmuştur.

Araştırma sonuçlarına göre, anksiyete, sosyal içe dönüklülük; somatik yakınmalar; kurallara karşı gelme; saldırgan davranışlar; sosyal sorunlar; düşünce sorunları; dikkat sorunları; içe yönelim, dışa yönelim ve toplam problem puanı sırası Tablo 3'te sunulmuştur.

Bağımsız değişkenlerin alt grupları arasında toplam yaşam kalitesi puanı açısından farklılık aranmıştır (Tablo 4). Buna göre;

Erkekler kadınlardan daha yüksek yaşam kalitesi puanına sahiptir (t=-4.18, p<0.001). Yaşam kalitesi puanı açısından okula devam edenlerle etmeyenler arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık yoktur (t=1.42 p=0.15). Yaşam kalitesi puanı açısından asgari ücretin altında kazananlarla, asgari ücretin üstünde

Tablo 1. Araştırmaya katılan ergenlerin bazı sosyo-demografik özelliklere göre dağılımı

Özellik	N=203	%
Cinsiyet		
Kadın	122	60.1
Erkek	81	39.9
Yaş		
13	58	28.6
14	52	25.6
15	42	20.7
16	51	25.1
Okula devam durumu		
Evet	85	41.9
Hayır	118	58.1
Kardeş sayısı		
0-5	27	13.3
6-10	149	73.4
11-16	27	13.3
Ailede yaşayan kişi sayısı		
0-6	20	9.9
7-12	165	81.2
13-18	18	8.9
Anne öğrenim durumu		
Türkçe bilmiyor	135	66.5
Okur-yazar değil	60	29.5
Okur-yazar	6	3.0
İlkokul ve üstü	2	1.0
Baba öğrenim durumu		
Türkçe bilmiyor	4	2.0
Okur-yazar değil	29	14.3
Okur-yazar	84	41.3
İlkokul ve üstü	86	42.4
Göç biçimi		
Başka şehirlere göç	91	44.8
Sadece Şanlıurfa içinde göç	112	55.2
Tarlada kalma süresi		
0-3 ay	114	56.2
4-6 ay	78	38.4
7-8 ay	11	5.4
Aylık gelir durumu		
Asgari ücretin üstünde	25	12.3
Asgari ücretin altında	178	87.7
Çalışırken konaklama biçimi		
Tarlada çadırda	78	38.4
Köyde evde	87	42.9
Şehirde evde	38	18.7

Tablo 2. Tarım işçisi ergenlerin toplam yaşam kalitesi ve alt boyut puanları

Boyutlar	Ortalama ±standart sapma
Bedensel iyilik	52.8±25.3
Duygusal iyilik	63.7±22.6
Özsaygı	52.8±25.5
Aile	66.0±17.6
Arkadaş	69.6±14.7
Okul	53.7±16.8
Toplam Yaşam Kalitesi	60.3±13.2

Tablo 3. 11-18 Yaş Gençler İçin Kendini Değerlendirme Ölçeği alt test puanları

Boyutlar	Ortalama ±standart sapma
Anksiyete	7.7±4.0
Sosyal içe dönüklülük	4.3±2.7
Somatik yakınmalar	4.1±3.4
Kurallara karşı gelme	2.4±2.1
Saldırgan davranışlar	4.9±3.9
Sosyal sorunlar	5.7±2.5
Düşünce sorunları	2.6±2.5
Dikkat sorunları	5.4±2.7
İçe yönelim	16.1±8.0
Dışa yönelim	7.3±5.2
Toplam puan	41.5±16.4

kazananlar arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık yoktur ($t=1.14$, $p=0.25$).

Şanlıurfa'da içinde göçenlerle başka şehirlere göçenler arasında yaşam kalitesi puanı açısından istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamıştır ($t=-1.96$, $p=0.05$). Yaşam kalitesi puanı açısından tarla dışında başka işte çalışan ergenlerle, tarla dışında başka işte çalışmayan ergenler arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık yoktur ($t=1.36$, $p=0.17$). Yaşam kalitesi puanı açısından evde Arapça konuşanlarla, Kürtçe konuşanlar arasında istatistiksel

Orijinal Çalışma

Tablo 4. Ergenlerin toplam yaşam kalitesi puanlarının bazı değişkenlere göre dağılımı

Değişkenler	Sayı	Toplam YK Puanı ± Standart sapması	t	P
Cinsiyet				
Kadın	122	57.2±14.2	-	0.00
Erkek	81	64.9±10.0	4.18	
Okula devam etme durumu				
Evet	85	61.8±10.9	1.42	0.15
Hayır	118	59.2±14.6		
Aylık gelir				
Asgari ücretin üstünde	25	63.1±8.9	1.14	0.25
Asgari ücretin altında	178	59.9±13.7		
Çalışma amaçlı göç durumu				
Başka şehirlerde	91	58.3±14.6	-	0.05
Şanlıurfa'daki tarlalarda	112	61.9±11.8	1.96	
Tarla dışında başka işte çalışma durumu				
Evet	20	64.1±13.0	1.36	0.17
Hayır	183	59.9±13.2		
Evde konuşulan dil				
Arapça	148	59.5±13.1	-1.43	0.15
Kürtçe	55	62.5±13.5		
Baba öğrenim durumu				
Okur-yazar değil	117	59.9±13.4	-0.47	0.63
İlkokul ve üstü	86	60.8±13.1		
Anne öğrenim durumu				
Okur-yazar değil	201	60.4±13.2	-0.69	0.49
İlkokul ve üstü	2	50.0±26.5		
Konaklama biçimi[a=(b>c)]				
Tarlada çadırda(a)	78	61.1±12.5	4.42*	0.01
Köyde evde(b)	87	62.1±12.5		
Şehirde evde(c)	38	54.7±14.9		
Her şey olacağı yere varır, ben bir şey yapamam[b=(a>c)]				
Hayır(a)	52	64.4±12.6	4.14*	0.01
Bazen(b)	42	60.9±11.5		
Evet(c)	109	58.1±13.7		
Olanlar karşısında kaderim diye düşünürüm				
Hayır	22	63.6±14.0	1.47*	0.23
Bazen	22	64.7±9.0		
Evet	159	59.2±13.5		
Mücadeleyi sonuna kadar sürdürürüm[b=(a>c)]				
Hayır (a)	44	55.1±15.0	5.19*	0.00
Bazen (b)	33	59.3±11.3		
Evet (c)	126	62.4±12.6		

* Tek yönlü varyans analizi yapılmıştır

Tablo 5. Çoklu regresyon analizi sonuçları

Değişkenler	B	t	p
Sabit	88.79	17.97	0.00
Cinsiyet(kadın)	-4.3	-2.07	0.04
Sorun davranış puanı	-0.2	-4.63	0.00
Tarlada kalma süresi	-0.8	-1.83	0.06
Konaklama biçimi (çadır)	0.0	0.00	0.99
Konaklama biçimi (şehirde evde)	-4.2	-1.74	0.08
Göç durumu(başka şehirlere)	0.0	0.00	0.99
Okulu gitme süresi	0.1	0.39	0.69
Mücadeleyi sonuna kadar sürdürürüm (bazen)	-1.5	-0.62	0.53
Mücadeleyi sonuna kadar sürdürürüm (hayır)	-4.4	-1.92	0.05
Her şey olacağı yere varır (bazen)	-0.1	-0.05	0.96
Her şey olacağı yere varır (evet)	-1.9	-0.90	0.36

olarak anlamlı farklılık yoktur ($t=-1.43$, $p=0.15$).

Yaşam kalitesi puanı açısından ergenlerin baba öğrenim düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık yoktur ($t=-0.47$, $p=0.63$). Yaşam kalitesi puanı açısından ergenlerin anne öğrenim düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık yoktur ($t=-0.69$, $p=0.49$).

Köyde evde yaşayanlarda yaşam kalitesi puanı tarlada çadırdaki ve şehirde evde yaşayanlardan daha yüksek bulunmuştur ($F= 4.42$, $p= 0.00$). Yaşam kalitesi puanı açısından "her şey olacağı yere varır, ben bir şey yapamam" kadercilik sorusuna "hayır" diyenlerde yaşam kalitesi puanı "evet" ve "bazen" diyenlerden daha yüksek bulunmuştur ($F= 4.14$, $p= 0.01$). Yaşam kalitesi puanı açısından "Olanlar karşısında kaderim diye düşünürüm" kadercilik sorusuna "evet", "bazen" ve "hayır" diyenler arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık yoktur ($F=1.47$, $p= 0.23$). Yaşam kalitesi puanı açısından "Mücadeleyi sonuna kadar sürdürürüm" kadercilik sorusuna "evet" diyenlerde yaşam kalitesi puanı "bazen" ve "hayır" diyenlerden daha

yüksek bulunmuştur ($F=5.15$, $p= 0.00$). Tarlada kalma süresi ile negatif yönlü zayıf düzeyde ($r=0.17$, $p=0.01$), sorun davranışları puanı ile negatif yönlü orta düzeyde ($r=0.32$, $p<0.001$) korelasyon saptanmıştır. Toplam yaşam kalitesi puanının yaş ($r=-0.02$, $p=0.77$), kardeş sayısı ($r=-0.01$, $p=0.85$), evde yaşayan kişi sayısı ($r=-0.02$, $p=0.71$), tarımdan sağlanan kazanç ($r=-0.02$, $p=0.67$) değişkenlerinin yaşam kalitesi puanı arasında korelasyon saptanmamıştır. Çoklu regresyon analiz sonuçlarına göre kadın cinsiyetinde olmak ve sorun davranışları, yaşam kalitesi puanı ile negatif yönde ilişkili olan iki değişkendir. (Tablo 5).

Tartışma

Şanlıurfa'daki GMTİ ailelerin hane halkı oldukça büyüktür. Bu ailelerin hane halkı büyüklüğü, TNSA 2008'da kırsal kesimde yaşayanlar için belirtilen 4.2'den çok daha fazladır¹⁸. Benzer şekilde Adana'da yapılan bir çalışmada GMTİ ailelerin hane halkı büyüklüğü 6.6 olarak belirtilmektedir. GMTİ ailelerde çocuklar işgücü kaynağı olarak görülmekte, yoksulluk ve eğitimsizlik ise bu düşüncenin

kırılmayan kısır döngüsünü oluşturmaktadır.¹⁹

Araştırmaya katılan ergenlerin ailelerin %87.7'si asgari ücretin altında gelire sahiptir. Türk İş tarafından Temmuz 2010 yaptırılan araştırma sonuçlarına göre; Türkiye'de dört kişilik bir ailenin açlık sınırı 821.6 TL ve yoksulluk sınırı ise 2676.4 TL'dir. Bu sonuçlarına göre GMTİ ailelerin çoğu açlık ve yoksulluk sınırının altında yaşamaktadır.²⁰ GMTİ ergenlerin annelerinin %99'u ilkökul altı eğitim düzeyindedir ve Şanlıurfa'da kent merkezinde GMTİ'lerinde yapılan diğer çalışmalardaki %86.6 ve %92.3 sonuçlarından biraz daha yüksektir.^{21,22} GMTİ ergenlerin babalarının %57.6'sı ilkökul altı eğitim düzeyindedir. Şanlıurfa'da kent merkezinde GMTİ'lerinde yapılan bir çalışmada aynı sonuç %32.1 olarak bulunmuştur.²¹ Anne ve baba eğitiminde araştırmalar arası farklılık, muhtemelen araştırma grubuna kırsal alandan gelenlerinde katılmasından kaynaklanmaktadır.

Hem annelerde hem de babalarda ilkökul altı eğitim yüzdesi, 2008 TNSA'da Güneydoğu Anadolu Bölgesinde en yoksul refah düzeyi için belirtilen değerlerden daha fazladır¹⁸. GMTİ ailelerin, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki en kalabalık, en yoksul ve en eğitimsiz gruplar içinde olduğu söylenebilir.

Bu araştırma grubundaki ergenlerin %74.9'u 15 yaş altındadır ve çocuk işçiliğinin en kötü formlarından kabul edilen tarım işlerinde çalıştırılmaktadır. Bu iki durum Türkiye tarafından da imzalanan Uluslar arası Çalışma Örgütü'nün 138 ve 182 sayılı sözleşmelerinin ihlal edilmekte olduğu anlamına gelmektedir²³. Türkiye genelinde de çalışan çocukların %57.6'sı tarım sektöründe çalışmaktadır. Özellikle kırsal alanda çalışanların %89.7'si ücretsiz aile işçisi olarak çalışmaktadır. Çocuk çalıştırmanın en önemli nedenleri ailenin gelirini arttırmaya yönelik nedenler olarak belirtilmektedir⁷. Dünya'da da özellikle tarımda çocuk işçiliğinin en önemli nedenlerinden birisi yoksulluk olarak belirtilmektedir²⁴. Nitekim Şanlıurfa'da yaşayan GMTİ ailelerin %87'si asgari

ücretin altında bir gelire sahip olduklarını beyan etmektedir.

Şanlıurfa'da GMTİ olarak kadın ergenlerin tarım alanlarında çalıştırılması daha fazladır. Dünya genelinde de tarım alanlarında çalışan çocukların yarıdan fazlasının kadın olduğu ve bunların da %80'den fazlasının mevsimlik ve geçici işlerde çalıştırıldığı belirtilmektedir. Kadınlar tarım işlerinde çalışmalarına ilave olarak ev işlerinden de sorumlu tutulmaktadır. Başka bir ifade ile GMTİ kadın ergenler toplumsal cinsiyet bakış açısından da olumsuz etkilenmektedir.²⁴

Ekonomik aktivitelere katılan bu çocuklarda okul devamsızlığı da oldukça yüksektir. Şanlıurfa'daki GMTİ ergenlerin %58.1'i okula devam etmemektedir. Devamsızlık kadınlarda %75.4'e kadar yükselmektedir. Bu sonuç, TÜİK Çocuk İşgücü Araştırması 2006 sonuçlarında belirtilen %15.3 göre çok yüksektir.²⁵

Nitekim okul devamsızlığı ile paralel olarak, Şanlıurfa'daki GMTİ ergenlerin %39.4'ü ilkökul altı eğitim düzeyindedir. Benzer olarak Adana'da yapılan Tarımda Çocuk İşçiliği Araştırma(TÇİ) sonuçlarına göre de 15- 17 yaş tarım işçisi çocukların %44.8'i ilkökul altı eğitim düzeyindedir¹⁹.

Tarım, okula devamsızlık sorunları ile karakterize bir sektördür. Özellikle kırsal alanda olmadan kaynaklı ulaşım sorunları, okul ve öğretmen eksikliği, eğitimin kalitesindeki sorunlar, okula devam eden çocukların başarı düzeyindeki sorunlar tüm Dünya'da farklı düzeylerde ortaya çıkmaktadır²⁴. Okula devam, mevsime bağlı göç, çocukların aileleri ile birlikte gitmesi, çok sık yer değiştirme ve sürekli kırsal alanda bulunma gibi nedenlerle GMTİ ailelerin çocuklarında daha da güç hale gelmektedir. Ayrıca eğitimle elde edebilecekleri avantajın ekonomik yaşamlarına yansımadağı algısı nedeni ile aileler ve çocuklar eğitime devam etmeyi de tercih etmemektedir¹⁰.

GMTİ ergenlerin yarıya yakını bir ile sekiz ay arasında bir süre için tek başına ya da aileleri ile birlikte çalışmak için Şanlıurfa dışındaki tarlalara gitmektedirler.

Şanlıurfa'da yapılan bir araştırmada, GMTİ ailelerin çocukları ile birlikte Mart-Ekim ayları arasında yaklaşık 21 farklı ilde ve Şanlıurfa il sınırları içinde tarım işlerinde çalışmak için göç ettikleri belirtilmektedir.²⁶

Şanlıurfa'da GMTİ ergenlerin %38.4' ü tarla kenarına kurulmuş çadırlarda ve biriket evlerde konaklamaktadır. Yapılan işin geçici olması ve çok sık yer değiştirmeye neden olmasından dolayı konaklama yerleri çok konforlu olmamaktadır. Başka ülkelerde de göçebe mevsimlik tarım işçileri tarım alanlarına yakın yerlerde, kolaylıkla sökülebilecek biçimdeki ilkel barınaklarda, çadırlarda ve mobil araçlarda konaklamaktadırlar.²⁷

Bu araştırma sonuçlarına göre araştırmaya katılan ergenlerin bedensel iyilik, duygusal iyilik, öz saygı, aile, arkadaş, okul ve toplam yaşam kalitesi puan ortalamaları (sırası ile 52.8, 63.7, 52.8, 66.0, 69.6, 53.7 ve 60.3) Manisa'da çıraklık eğitim merkezindeki ergenlerde yapılan bir çalışmadan (sırası ile 63.9, 66.5, 53.6, 73.6, 65.8, 53.2 ve 62.9) ve yine Manisa'da kız çocuklarında yapılan başka bir çalışmadan (sırası ile 57.2, 67.6, 51.1, 81.0, 71.3, 53.4 ve 63.7) daha düşük bulunmuştur.^{28,29}

Göçebe mevsimlik tarım işçisi ergenler günde 12-15 saat çalışarak ağır ve tehlikeli işleri yapmak zorunda kalmaktadırlar. Becerileri, fiziksel ve ruhsal durumları gözetilmeksizin tehlikeli çalışma koşullarında herhangi bir sosyal güvenlik hakkından yararlanmadan ve çok az bir ücretle çalıştırılmaları, çalışmak zorunda oldukları dönemde eğitim olanaklarından yararlanamamaları göçebe mevsimlik tarım işçisi ergenlerin yaşam kalitelerini olumsuz etkilemektedir.^{24,30}

Şanlıurfa'da çalışan GMTİ ergenlerde yaşam kalitesini olumsuz etkileyen en önemli durum kadın cinsiyetinde olmaktadır. Kadınlar tarım alanlarında daha çok çalıştırılmakta, ağır çalışma ve yaşam koşullarına ek olarak ev işleri yapmakta hatta okula devam etmeleri engellenmektedir. Benzer şekilde Manisa'da çıraklık eğitim merkezinde ergenlerde ve Jamaikalı gençlerde yapılan araştırmalarda

kadın cinsiyetinde olmanın yaşam kalitesini olumsuz etkilediği gösterilmiştir.^{28,31}

Şanlıurfa'daki GMTİ ergenlerde anksiyete, sosyal içe dönüklülük; somatik yakınmalar; kurallara karşı gelme; saldırgan davranışlar; sosyal sorunlar; düşünce sorunları; dikkat sorunları; içe yönelim, dışa yönelim ve toplam problem puanları (sırası ile; 7.7, 4.3, 4.1, 2.4, 4.9, 5.7, 2.6, 5.4, 16.1, 7.3, 41.5) Türkiye Ruh Sağlığı Profili sonuçlarından (sırası 6.3, 3.4, 2.0, 1.5, 5.4, 2.3, 1.0, 3.3, 11.4, 6.9 ve 28.9) yüksek bulunmuştur.³² Özellikle çevresel faktörler (örneğin sosyal izolasyon, dışlanma, ağır çalışma koşulları gibi) göçebe tarım işçilerinin psikolojik bozukluklarla karşılaşmasını kolaylaştırmaktadır. Stres, zayıf aile desteği ve sosyal destek eksikliği tarım işçilerinde depresyon ve anksiyeteyi arttırmaktadır.^{33,34}

Şanlıurfa'daki GMTİ ergenlerde daha çok sorun davranışları gözlenmekte bu da yaşam kalitesini düşürmektedir. Yaşam kalitesinin bedensel, ruhsal ve sosyal etkilenimlere verilen bir yanıt olduğu göz önüne alınırsa, ruhsal sorunları gösteren sorun davranışları puanı arttıkça yaşam kalitesinin azalması beklenmektedir. Lise öğrencilerinde yapılan bir çalışmada da ergenlerin hırsızlık yapma, kavgaya karışma, okul kurallarına uymama, başkalarını kandırma gibi kural dışı ve riskli davranışlarda bulunanlarda yaşam kalitesi düşük bulunmuştur.³⁵

Araştırmada, göçebe ve evreni belirli olmayan bir popülasyonla çalışmak, görüşme için çalışmakta olan ergenlerin zaman ayırmalarını istemek en büyük kısıtlılıktır. Ancak, araştırmacıardan birisinin o bölgede sürekli sağlık hizmeti sunuyor olması saha çalışmalarını kolaylaştırmıştır.

Sonuç ve Öneriler

Göçebe mevsimlik tarım işçisi ergenlerde sağlıkla ilişkili yaşam kalitesi düzeyi düşüktür. Kadın cinsiyette olmak ve sorun davranışlarının olması tarım işçisi ergenlerin yaşam kalitesini olumsuz etkilemektedir. Göçebe mevsimlik tarım işçileri için, gelir dağılımındaki eşitsizlik çok

büyüktür. Sosyal güvenceli çalışma konusunda yasal düzenlemeler yapılmalıdır.

Çocuk işçiliğinin önlenmesi için ILO'nun tavsiye ve kararlarına uyulması için gerekli çalışmalar yapılmalıdır. Hem ebeveynlerinin hem de ergenlerin çok önemli eğitim sorunları vardır. Tarım işçiliğinden dolayı eğitim alamayan ya da eğitimlerini yarıda bırakan çocuklara geldikleri yörelerde yatılı okullarda veya diğer eğitim kurumlarında eğitim olanağı sağlanmalı; ulaşım, eğitim araç-gereci gereksinimleri karşılanmalı ve ücretsiz öğle yemeği olanağı sunulmalıdır.

Eğitim sorunları ve çocuk işçiliği kadınlar için daha büyük bir sorundur. Bunu çözmek için kamuoyunda farkındalık yaratacak projelerin yapılması ve yasaların uygulanması konusunda çaba harcanması gerekmektedir. Göçebe mevsimlik tarım işçilerinin barınma koşullarını iyileştiren düzenlemeler yapılmalıdır. Bu konuda sorumlulukları olanların yasa ile belirlenmesi gerekmektedir.

Tarımsal faaliyet gösterenler için gezici ekiplerle temel sağlık hizmetlerini veren birimlerin oluşturulması ve onların aktif hale getirilmesi gerekmektedir. Bu ekipler, göçebe mevsimlik tarım işçisi ergenlerde sorun davranışları sıklığının daha fazla olacağı ihtimalini gözetererek ergen akıl sağlığı sorunlarını da önceleyen sağlık hizmetleri sunabilmelidir.

Teşekkür

Bu araştırma Harran Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğü tarafından 1031 no'lu proje olarak desteklenmiştir. Araştırmada her hangi bir çıkar çatışması olmadığını bildiririz. Araştırma için Harran Üniversitesi Tıp Fakültesi Etik Kurulu tarafından 28/01/2010 tarih ve 02 sayı ile kurul onayı alınmıştır.

Kaynaklar

1. WHO. The department of child and adolescent health and development. Adolescent friendly health services, 2002.

<http://www.gfmer.ch/SRH-Course-2010/adolescent-sexual-reproductive-health/WHO-adolescent-friendly-health-services-2002.html>. Erişim tarihi: 5 Nisan 2010.

2. TÜİK. Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi, 2011. <http://www.tuik.gov.tr>. Erişim tarihi 27 Ocak 2012.

3. TC Sağlık Bakanlığı AÇS/AP Genel Müdürlüğü. Adölesan Sağlığı ve Gelişimi Programı Rehber Kitabı. Ankara, 2002.

4. Tabak RS, Akköse K. Ergenlerin sağlık denetim odağı algılama düzeyleri ve sağlık davranışlarına etkileri. TAF Preventive Medicine Bulletin 2006; 5 (2): 118-30.

5. Hızel S. Ergen Etiği. Sted 2004; 13(6): 206-10.

6. ILO. Child Labour. <http://www.ilo.org>. Erişim tarihi 1 Mayıs 2010.

7. State Institute of Statistics Prime Ministry Republic of Turkey and International Labour Organization. Child Labour in Turkey 1999.

<http://www.ilo.org/ipecinfo/product/download.do?type=document&id=5104>. Erişim tarihi 5 Nisan 2010.

8. Şimşek Z, Koruk İ. Çocuk işçiliğinin en kötü biçimlerinden biri; mevsimlik göçebe tarım işçiliği. Çalışma Ortamı Dergisi 2009; 105: 7-9.

9. Weathers AC, Garrison HG. Children of migratory agricultural workers: the ecological context of acute care for a mobile population of immigrant children. Clin Ped Emerg Med 2004; 5: 120-9.

10. Yıldırak N, Gülçubuk B, Gün S, Olhan E, Kılıç M. Türkiye'de gezici ve geçici kadın tarım işçilerinin çalışma ve yaşam koşulları ve sorunları 2003. http://www.agri.ankara.edu.tr/economy/1189_1205793629.pdf. Erişim tarihi 5 Nisan 2010.

11. Eser E. Sağlıkla İlgili Yaşam Kalitesinin Kavramsal Temelleri ve Ölçümü. Sağlıkta Birikim Dergisi 2006; 1(2): 1-5.

12. Altıparmak S, Eser E. 15-49 Yaş grubu evli kadınlarda yaşam kalitesi. Aile ve

- Toplum Eğitim Kültür ve Araştırma Dergisi 2007; 3: 29-34.
13. Çamur D, Özcebe H, Altundağ Y, Altunöz U, Aydın EF, Tiryaki C. Kiddo-Kindl Ölçeği ile adölesanlarda yaşam kalitesinin değerlendirilmesi. 2. Sağlıkta Yaşam Kalitesi Kongresi Kongre Kitabı. İzmir: Meta Basım; 2007. p. 130.
14. WHO STEPS Surveillance.
<http://www.who.int/chp/steps/manual/en/index2.html>. Erişim tarihi 24 Mart 2013.
15. Şimşek Z, Erol N, Öztop D, Özcan Ö. Kurum bakımındaki çocuk ve ergenlerde davranış ve duygusal sorunların epidemiyolojisi; ulusal örneklemde karşılaştırmalı bir araştırma. Türk Psikiyatri Dergisi, 2008; 19(3): 235-46.
16. Eser E, Yüksel H, Baydur H ve ark.. Çocuklar için genel amaçlı sağlıkla ilgili yaşam kalitesi ölçeği (Kid-KINDL) Türkçe sürümünün psikometrik özellikleri. Türk Psikiyatri Dergisi 2008; 19(4): 409-17.
17. Erol N, Şimşek Z. Mental Health of Turkish Children: Behavioral and Emotional Problems Reported by Parents, Teachers and Adolescents. In: Singh N, Leung JP, Singh AN, editors. International Perspectives on Child and Adolescent Mental Health. Elsevier Science Ltd; 2010. p. 223- 47.
18. Hacettepe Nüfus Etüdları Enstitüsü. Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması 2008. <http://www.tnsa.gov.tr>. Erişim tarihi 1 Temmuz 2010.
19. Gulcubuk B, Karabiyik E, Tanir F. Primary Study on the Worst States of Child Labor in the Agricultural Sector: The Research Report on the Example of Cotton-Picking Children in Adana's Karatas Township.<http://www.ilo.org/ipecinfo/product/viewProduct.do?productId=5224>. Erişim tarihi 6 Haziran 2011.
20. TÜRK-İŞ. Temmuz 2010 Açlık ve Yoksulluk Sınırı Araştırması.
<http://www.turkis.org.tr/index.snet?wapp=52521E5F-FCA5-4BDD-940D-A284DA6F151D>. Erişim tarihi 17 Ağustos 2010.
21. Koruk I, Simsek Z, Tekin Koruk S, Gürses G, Doni N. Intestinal Parasites, Nutritional Status and Psychomotor Development Delay in Migratory Farmworker's Children. Child: Care, Health and Development 2010; 36: 888-94.
22. Koruk İ, Şimşek Z. Göçebe mevsimlik tarım işçisi olan ve olmayan kadınlarda tetanoz aşılama durumu ve ilişkili diğer faktörler. Türkiye Halk Sağlığı Dergisi 2010; 8: 165-75.
23. ILO. Conventions and Recommendations <http://www.ilo.org/ipec/facts/ILOconventiononchildlabour/lang--en/index.htm> Erişim tarihi 12 Temmuz 2010.
24. ILO-IPEC. Tackling Hazardous Child Labour in Agriculture: Guidance on Policy and Practice.
http://www.ilo.org/safework/info/instr/WCMS_110200/lang--en/index.htm. Erişim tarihi 12 Temmuz 2010.
25. TÜİK. Çocuk İşgücü Araştırması 2006. <http://www.tuik.gov.tr> Erişim tarihi 5 Temmuz 2010.
26. Şimşek Z, Koruk İ. Şanlıurfa İl Merkezinde Gezici Mevsimlik Tarım İşçisi Kadınların ve Çocuklarının Gezici Sağlık Hizmeti Yoluyla Sağlık Hakkının Korunması Projesi Raporu, 2008.
27. Arcury TA, Sara A. Quandt delivery of health services to migrant and seasonal farmworkers. Annu. Rev. Public Health 2007; 28: 345-63.
28. Erbay Dünder P, Baydur H, Eser E ve ark.. Quality of life of workers aged 14-16 years in the Manisa apprentice training center. Marmara Medical Journal, 2008; 21(3): 210-9.
29. Özyurt B, Çavuş B, Gül F, Gürel S, Eser E. Manisa muradiye sağlık ocağı bölgesindeki ilköğretim okullardaki kız öğrencilerde yaşam kalitesi ve etkileyen değişkenler. 1.Sağlıkta Yaşam Kalitesi Sempozyumu Kitabı. Manisa: Emek Matbacılık San.Ltd.Şti;2004. p. 43.

30. Environmental Justice Foundation. The children Behind Our Cotton, 2007.
http://www.ejfoundation.org/children_behind_our_cotton. Erişim tarihi 20 Haziran 2010.
31. Bourne PA. Determinants of quality of life of youths incan English-speaking Caribbean Nation. North American Journal of Medical Sciences Sci 2009; 1: 365-71.
32. Erol N, Kılıç C, Ulusoy M, Keçeci M, Şimşek Z. Türkiye Ruh Sağlığı Profili Raporu. Birinci baskı, Ankara, 1998.
33. Hiott AE, Grzywacz JG, Davis SW, Quandt SA, Arcury TA. Migrant farmworker stress: mental health implications. J Rural Health 2008; 24: 32-9.
34. Magana CG, Hovey JD. Psychosocial stressors associated with Mexican migrant farmworkers in the midwest United States. J Immigr Health 2003; 5: 75-86.
35. Bulut F. Ergenlerde görülen kural dışı davranışların aile işlevselliği, aile risk faktörü ve yaşam kalitesi açısından incelenmesi. Çukurova Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, Adana 2010.